

במאמר זה נתבונן במקרה התאבדותו של שאול המלך. ידוע העניין ההלכתי בנושא התאבדויות, שכן אין לאדם ליטול את חייו ויש בכך איסור גדול וחמור מאד. האומנם? האם גישה הלכתית זו כוללת את כולם? האם כך גם היה במקרה התאבדותו של שאול המלך?

עלינו להתבונן בנושא זה ולראות מה הפוסקים אומרים על כך.

נקדים ונפתח בסדר האירועים בספר שמואל (א, לא):

א' - ג': המלחמה מול פלישתים ומות בני שאול.

ד' - ז': שאול נופל על חרב ונאנשי ישראל נסים מפני פלישתים.

ח' - יג': פלישתים מתעללים בגְּוֹיֹת שאול ובניו, אנשי יָבֵשׁ גִּלְעָד דואגים לקבורה.

בפרק זה שאול מושיע את ישראל מיד פלשתים. שאול ידע מה תהיה סופה של המלחמה, כפי ששמע מפי שמואל הנביא.¹

למרות ששאול יודע את תוצאות המלחמה, וידע שיפסיד בקרב הוא בכל זאת ניגש למלחמה ומעדיף את טובת עמו ולא את טובתו האישית. הוא יכל לברוח עם שאר החיילים במהלך המלחמה "כי נסו אנשי ישראל.."² ובכל זאת לא עשה זאת ונשאר לבד במערכה.

במהלך סוף הקרב, "וידבקו פלישתים את שאול" - האויבים מצליחים ללכוד את שאול. שאול המלך יודע שמותו קרב במלחמה, על פי נבואתו של שמואל "מחר אתה ובניך עמי"³, ועל כן, שאול ניצב בפני דילמה גורלית. בדילמה זו יש התנגשות בין שני ערכים: ערך הכבוד והימנעות מביזיון - שאול המלך לא רוצה להיות מבוזה וחסר כבוד, לעומת ערך החיים - מטבעו של אדם לרצות להוסיף ולחיות כמה שיותר. שאול צריך להחליט: האם ליפול תחת פלשתים אשר עלולים להרגו, או חמור מכך להתעלל בו?⁴ או שעליו לקחת את חייו בידו ולהתאבד?

אולם האם זה מוסרי ששאול יפעל בדרך של התאבדות? הרי הוא יודע בוודאות שסופו במלחמה זו מוות. אולי עליו לחכות שיהרגו אותו כדי שלא יחשב שאיבד את עצמו לדעת? הרי חובה על האדם לשמור על חייו עד כמה שאפשר!

¹ שמואל א, כח, יט.

² שם, לא, א.

³ שם כח, יט.

⁴ כפי שעשו לשמשון, שופטים טז, ל.

ישנם מקורות שונים בדברי חז"ל המוכיחים שאין לאדם לקחת את דמו בידיו:

- אחת המצוות שנאמרו לבני נח (בראשית ט, ה) היא האיסור שלא יאבד אדם עצמו לדעת: "וְאַךְ אֶת דַּמְכֶם לִנְפְשֵׁיכֶם אֶדְרֹשׁ מִיַּד כָּל חַיָּה אֶדְרֹשְׁנִי וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֶדְרֹשׁ, אֶת נַפְשׁ הָאָדָם".
- על הפסוק בבראשית (ב, ז): "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", דרשו חז"ל (תענית כ"ב ע"ב): "נשמה שנתתי בך החיה". וכן יש ללמוד מהמקראות "רק השמר לך ושמור נפשך מאד", "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" שבאים להטיל על האדם גם חובת השמירה על חייו.
- אחד מעשר הדברות - לא תרצח (שמות כ, יג), נדרש בפסיקתא רבתי (שמות כד): "לא תרצח - לא תעשה הדם צורח עליך", והטעם שניתן לכך הוא: "שלא תהא נרצח על ידי אותו ששפכת דמו".⁵ מכאן אנו למדים שאסור לאדם לרצוח את עצמו.
- הגמרא בעבודה זרה (י"ח ע"א) מתארת במעשה דר' חנינה בן תרדיון, בזמן שהוציאוהו להורג, כרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה, ואמרו לו תלמידיו אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש. **אמר להם מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו** וכי. הרי שלא היתה לו רשות לחבל בעצמו גם כאשר עומד להשרף. למרות שיכל לקצר לעצמו את הסבל ולמות, לא רצה לחבל בעצמו כי הרגיש שאין לו רשות בכך, קל וחומר ליטול את חייו בידו מלכתחילה.

עד כאן אנו מבינים כי יש איסור לאדם לאבד עצמו לדעת, וחובה על אדם לשמור על חייו.

אולם במדרש רבה (בראשית לד, יג) נאמר:

ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש. 'אך' - להביא את החונק עצמו, **יכול כשאול**

תלמוד לומר 'אך', יכול כחנניה מישאל ועזריה תלמוד לומר 'אך'.

הרי המדרש ממעט במפורש את מעשה שאול מכל איסור. ונראה שלא רק שלא היה בזה שום נדנוד עבירה, **אלא גם מצוה היה להתנהג כן**, שלכן מדמהו לחנניה, מישאל ועזריה שהיה במעשיהם **משום קדוש השם**.

כל ישראל מצווים על קידוש השם, שנאמר "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וכן פסק הטור (יורה דעה שמה) בשם אביו, הרא"ש: "**גדול המאבד עצמו לדעת והוא אנוס כשאול המלך** אין מונעים ממנו כל דבר", וכך נפסק בשולחן ערוך.

⁵ מסכת שמחות ב, א-ד.

על פי מקורות אלו ניתן לומר כי מעשה התאבדותו של שאול המלך הוביל לקידוש ה'. יחד עם זאת, הגר"א⁶ ציין את הסוגיה ביבמות ואת דברי המדרש רבה בפרשת נח, אבל מכל זה אין ראיה שמצוה היא לנהוג כן כשם שנהג שאול.

כדי להסביר את מעשה שאול נתבונן במקורות הבאים:

בשו"ת 'משפט כהן' (קמד) כותב: "חשש שאול שמא יתעללו בו בפרהסיא, ולהכעיס את דת ישראל, והוי להעביר על דת". וה"ם של שלמה' (בבא קמא ח, נט) כתב:

ואולי שאול ע"ה כיון על זה שנפל על חרבו, שסבר אם יפול חי בידם יתעללו בו ויענו אותו. ומסתמא בני ישראל לא יכולים לראות ולשמוע בצרת המלך, ולא יעמדו על נפשם מלנקום נקמתו ולהצילו, ויפלו כמה רבבות מישראל. והוא כבר ידע שנגזרה עליו הגזירה שלא ימלט מהם. ועל זה אמר קרא פן יבואו הערלים ודקרני, כלומר שבסוף ידקרני, וממיתים אותי, ויתעללו בי קודם מיתה.

ולפיקוח נפש⁷ מותר לחבול בעצמו. וגם אפשר משום כבוד מלך משוח ה', שאין ראוי שימות בידי הערלים, ויעשו בו מיתת עינוי ובזיון, והוא חילול ה' בדת אמונתנו.

מכאן אנו למדים שבחירת מעשה שאול הייתה ראויה והכרחית למצב בו היה נתון. שאול פחד שיתעללו ויענו אותו לעיני עמו ומשלא יוכלו לראות זאת בעיניהם, ירצו לנקום את נקמת המלך ובעקבות כך, יפלו חללים נוספים. ברגעיו האחרונים שאול חשב על עמו ולא על עצמו כאדם פרטי, אלא כאדם המייצג עם שלם.

הרב שלמה גורן⁸ כותב כי במקרים בהם חייל מתאבד, כדי למנוע נפילת סודות לידי האויב מותר להתאבד. כפי שעשו מגיני מצדה, שרה אהרנסון⁹, משה ברזני, מאיר פיינשטיין¹⁰ ואורי אילן.¹¹

הרב משה צבי נריה¹² מציג גישה הלכתית הפוכה מהרב גורן:

אף אם נניח שהמצב הצדיק את המעשה שלהם, חייבים אנו להסתייג במפורש מהנמקותיו של מפקדם אלעזר בן יאיר, אשר לדעתו ההתאבדות הכרחית היא לא רק לגיבורי מצדה אלא לעם כולו... מיותר להוכיח שדברים אלו אין בהם ממש, וכי חוקי תורתנו ציוו עלינו לשמור על קיומנו ועל חייו, גם בתנאי כניעה

⁶ בביאורו על השולחן ערוך ס"ק ה.

⁷ אנציקלופדיית תלמודית, כרך טו, עמ' שנו, ערך חילול השם, הערה 236.

⁸ "גבורת מצדה לאור ההלכה", מתנייים פז.

⁹ גיבורת ניל"י, התאבדה כדי לא לגלות דבר לטורקים.

¹⁰ אסירי האצ"ל בכלא בירושלים, כדי להימנע מתליה בידי הבריטים.

¹¹ שבוי שהתאבד בכלא הסורי כדי שלא למסור סודות צבאיים.

¹² צניף מלוכה - בירווי הלכות, ועיוני הלכות, כפר הרוא"ה תשנ"ב, עמוד 196-198.

ושבי... ואחינו שהיו נתונים בצרה ובשביה, בגטאות ובמחנות המוות, והיו צפויים לייסורים והתעללויות ולהעברה על דת, אילו היו נוהגים כפסק דין זה, לא היה נשאר מהם שריד ופליט.

מכאן אנו רואים כי יש דעות לשלילת מעשה התאבדות הדומה לשאול ויש דעות לחיוב.

סיכום

מהתבוננות בהיסטוריית עם ישראל, אנו רואים דמויות משמעותיות נוספות שנטלו נפשם על קידוש ה': שמשון, מובא בגמרא בגיטין (נ"ז ע"ב) על ארבע מאות ילדים שנשבו בזמן חורבן הבית שנטלו נפשם כדי למנוע חילול ה', חנה ושבעת בניה.

יחד עם זאת חשוב לזכור שהערך הבסיסי של האדם הוא הרצון לחיות. ערך זה ניצב בראש הסולם בתנאים ההכרחיים לקיום האדם בעולמנו. עם זאת, "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים". מטבעו של כל דבר גשמי שחי לחדול מקיום בשלב כזה או אחר בשנות חייו. אין זה מוסרי לאף אדם בעולם כולל את האדם עצמו לחבול בגופו או חמור מכך להגיע לידי מוות.

האנושות משתדלת ככל הניתן להוסיף ולהרבות חיים (לידה, טיפולי פוריות, תרופות, הקמת בתי חולים), וכדברי הרב נריה (נר למאור ד, י):

חיים נועדו להזרמת כוחות יצירה אשר נועדו לחדוות חיים, לפעול וליצור על פני האדמה. החיים תובעים מאתנו שלא נשלים עם שפך הדם, שאות קין ישמש אזהרה מחרב ומהרג, ואנו נעשה יותר ויותר לחיזוק ערכם של חיי אדם.

ראינו שיש איסור מהתורה להתאבד ואין זה מוסרי שאדם ייקח את חייו בידו ויעשה בהם כאוות נפשו.

עם זאת, יש גישה הסוברת כי במצבים מסוימים יש להתנהג כשאול - במצבים המובילים לקידוש ה'.

ולואי ונזכה בעזרת ה' שלא נגיע חלילה לא לידי ניסיון ולא לידי ביזיון, אמן.